

УДК 321.64

Резнікова Н. В.*

ФЕНОМЕН ОБ'ЄДНАННЯ І ПЕРИФЕРИЗАЦІЇ В ПРОЦЕСІ ІНТЕГРАЦІЇ В СВІТОВУ ЕКОНОМІЧНУ СИСТЕМУ

В статті досліджуються передумови та природа економічної взаємодії. Проаналізовано теоретичні засади світ-системного підходу для моделювання перспектив розширення міжкраїнового об'єднання.

Ключові слова: світ-системний підхід, економічний розвиток, системне розширення, об'єднання, периферія, зовнішня арена.

The article investigates the background and the nature of economic cooperation. The theoretical basis of the world-system approach is used for modeling the prospects of system's expansion.

Key words: world-systems theory, economic development, periphery, systemic expansion, incorporation.

В статье раскрываются предпосылки, и исследуется природа экономического взаимодействия. Проанализированы теоретические основы мир-системного подхода для моделирования перспектив расширения межстрановых объединений.

Ключевые слова: мир-системный подход, экономическое развитие, системное расширение, объединение, периферия, внешняя арена.

Актуальність теми. Глобалізація, що часом асоціюється з множинністю вибору, окрім іншого, продукує для країни можливість виявитись розчиненою в процесі економічного розширення, ставши проміжною ланкою в системі глобальної взаємодії, на яку покладено заздалегідь визначені функції і окреслено правила перебування в зоні співпраці. Кінцева мета розвитку як чи не найголовнішого орієнтиру міжкраїнового об'єднання вже не вимірюється виключно в термінах економічних вигравів, а знаходиться на перетині економічного, соціального та політичного вимірів. Втім, звідки надходить первинний імпульс до об'єднання і якими опиняться перспективи держави – рухатись в бік поглиблення чи розширення світової системи – залежить від комплексу вихідних умов, дослідження яких і **являє собою важливе наукове завдання.**

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Новітні теорії економічного розвитку сконцентровані навколо проблем нерівномірності економічного розвитку як результату дії об'єктивних законів суспільного розвитку та нелінійних чинників цивілізаційного поступу. Дослідженню відмінностей у країнових критеріях, які визначають диспозицію держав у ієрархічній структурі глобальної економіки, присвятили свої праці І. Валлерстайн, Й. Хендерсон, Г. Герєффі, Л. Мітелка, Р. Донер, В. Ніі, Л. Склеєр, Т. Колафі, Дж. Ілліфе.

* кандидат економічних наук, доцент кафедри світового господарства і міжнародних економічних відносин Інституту міжнародних відносин Київського національного університету імені Тараса Шевченка.

Експлуататорський характер взаємовідносин багатих країн стосовно бідних держав у системі світового господарства опинився в науковому ракурсі С. Аміна, Т. Біерстекера, Ф. Борншира, П. Еванса, Т. Морана, Е. Фалетто, Ф. Кардозо, Т. Дос. Сантоса. Засади міжкраїнового та/або регіонального об'єднання широко дискутувались в працях П. Нік Кардуліаса, Дж.-Д. Карлсона, Дж. Хабермаса, П.-Н. Перегріна. Автори запропонували нові підходи до інтерпретації передумов та рушійних сил об'єднання і механізмів економічної периферизації регіонів у світову систему.

Виклад основного матеріалу. Передусім, розвиток асоціюється з теорією природної еволюції. На думку Г. Ріста, розвиток ототожнюється з процесом, який викликає зміни у природній еволюції [10]. Вчений переконаний, що перетворення від природної еволюції до соціальної зміни відбувається досить просто, а сама по собі еволюція і є нічим іншим, ніж процесом розвитку. Відповідно до натуралістичної теорії, маємо справу з принципами спрямованості (кінцевої мети), безперервності (безперервний процес), кумулятивності (ефект накопичення) та необоротності (неможливо повернутися до попередньої стадії). Під час розгляду усіх принципів разом розвиток інтерпретуємо як процес безперервної зміни, яка має накопичувальний незворотний ефект, спрямований на кінцеву цітку мету.

Г. Ріст переконаний, що саме розвиток посідає особливе місце у натуралістичній ідеології, оскільки він належить до давньої традиції, яка охоплює тривалий період західної історії – історії, яка бере свій початок від часів Аристотеля і триває до XIX ст., де можна побачити «тріумф соціального еволюціонізму, де досягнення у галузях науки і техніки стають двигуном економічного зростання та власне відображенням розвитку» [10]. З цієї точки зору, розвиток є не тільки незворотним, але він також є неминучим разом з природною еволюцією.

У концепції розвитку, запропонованій західними лідерами, розвиток постає як ідеал для наслідування, як поняття, «готове до подання» або «готове для використання», навіть як рецепт, який може бути застосований у всіх частинах земної кулі при дотриманні вказівок Заходу та його представників. Рецепт, який, нарешті, дав їм змогу вийти з течії відставання і досягти «стану благополуччя» розвитку. У такому баченні розвиток постає одночасно як процес і кінцева мета. Процес, за допомогою якого суспільства розвиваються, і мета, до якої вони йдуть, бо основна мета – бути розвиненим. Подібне сприйняття розвитку через вираження кінцевої мети має дуже чітке розуміння розвитку. Зрештою, ми знаходимо ті ж основи розвитку в еволюціоністській теорії, тобто, прогрес, ідея зміни є частиною безперервного процесу зростання.

В концепціях розвитку, які з'явилися, і пост-розвитку, – «розвиток» є неминучим, оскільки лише він стає кроком уперед для країн, які ще не мали змоги наслідувати приклад західного розвитку, а тому пост-розвиток – це інший шлях, засіб уникнення. Поява концепції розвитку за ініціативою президента Г. Трумена очевидно не є чимось іншим, окрім частини довгого шляху, здійсненого концепцією розвитку для закріплення власних позицій як провідної тенденції західних суспільств. Втім, нові ринки, які ототожнювалися, в основному, з орієнтованістю на меркантилістське сповідання цінностей, вже містили, на думку багатьох істориків й авторів – серед яких Ф. Бродель, І. Валлерстайн, Ж. Ада – певні варіанти свого розширення і глобалізації, свідками яких ми є.

З цього ж приводу В. Сакс додає таке. «Весь цей метафоричний задній план насичує імперативним характером поняття розвитку і дає змогу розвиненій / слаборозвиненій універсальній схемі стати телеологічним переконанням історії: соціуми третього світу не за-

продовжують різноманітних та унікальних образів життя, але більш-менш прогресують на безперервному шляху, напрям якого диктується державою-гегемоном. Така інтерпретація світової історії є не тільки політично улесливою, але і гносеологічно неминучою. Жодна філософія розвитку не змогла уникнути свого роду ретроактивної телеології, оскільки, власне, пост-розвиток є пізнаванням тільки у ретроспективі, тоді, коли досягається стан зрілості. Розвиток без домінування – це як рух без напрямку; ось чому західна гегемонія була логічно долучена до проголошення розвитку» [11].

Думка, що розвиток має культурний зміст, який інтерпретується саме як зміст західний, перебуває у протиріччі з ідеєю природних витоків і тут важливо звернути увагу на те, як ці бачення зіштовхуються і суперечать одне одному. З цього приводу дуже чітко висловлюється С. Латуш, коли говорить, що економіка не є природною реальністю, вона є саме історичним і культурним винаходом, який отримує особливий безпрецедентний поштовх у західній сучасності [6]. Звичайно, в окресленому контексті, С. Латуш говорить про економіку і ніяк не про розвиток. Водночас, змістовно він міг би торкатись і процесу розвитку, втім, за певних аспектів, але обов'язково через призму Заходу та концепції еволюції розвитку, тобто, через економічні аспекти, говорячи про те, що розвиток перебуває у факторах або діях економічного характеру і його кінцева мета – економічна.

Втім, кінцева мета розвитку полягає не тільки в економічному вимірі. Теорія розвитку дійсно заснована на принципах економічної теорії: має існувати постійний процес обміну, що сприяє накопиченню, яке й є одним з факторів виробництва і зростання; інші принципи додавалися на основі теорії поділу праці, де відбувався процес накопичення масового виробництва, яке й сприяло поділу праці; прогрес та інновації також стають двигунами економічного розвитку і зростання.

Складається враження, що світова економіка переживала період безперервного зростання з моменту її започаткування у сімнадцятому столітті. Втім, якщо ретроспективно оцінити весь шлях світової економіки і повернутись до часів І. Валлерстайна, знайдемо підтвердження ще й тому факту, що криза, яка вразила світову економіку, є невід'ємною частиною системи світової економіки розширення, адже, за висловом самого І. Валлерстайна, вона притаманна системі капіталістичного розвитку, яка створює так звані «вузькі місця» у зв'язку з глобальним перевиробництвом. Кризи у системі світової економіки – це час реструктуризації задля кращого продовження роботи з розширення світової економіки. З цього приводу І. Валлерстайн зауважує: «постійний пошук накопичення був ключовою особливістю капіталістичної світової економіки. Щоразу, коли економічні сили приватних і колективних підприємців зіштовхувалися з уповільненням накопичення через вузькі місця, які вони самі й спровокували, вони завжди діяли ефективно, щоб відкрити або обійти ці вузькі місця і знайти спосіб загального накопичення» [15].

І. Валлерстайн пізніше обережніше характеризує світову систему, будучи розкритикований Т. Скоцполом [12] як «надмірний економіст», втім все одно забезпечує розуміння його початкової концептуалізації і пропонує логічне розуміння взаємопов'язаних чинників у межах системи – як-то економічні, культурні/соціальні і політичні. Вони можуть використовуватися для дослідження потенційних об'єднань, де найголовнішими елементами системи виступають економічні зв'язки, які пов'язані з соціокультурними факторами, а ті, у свою чергу, підтримані політичними заходами. Серед adeptів даного підходу ще й А.-І. Со, який, досліджуючи об'єднання Китаю у дев'ятнадцятому столітті, поділяє процес об'єднання на економічні й політичні дії [13]. Він зазначає, що обидві, зазвичай, відбуваються одночасно, але піддає сумніву твердження, що одне неможливе без іншого.

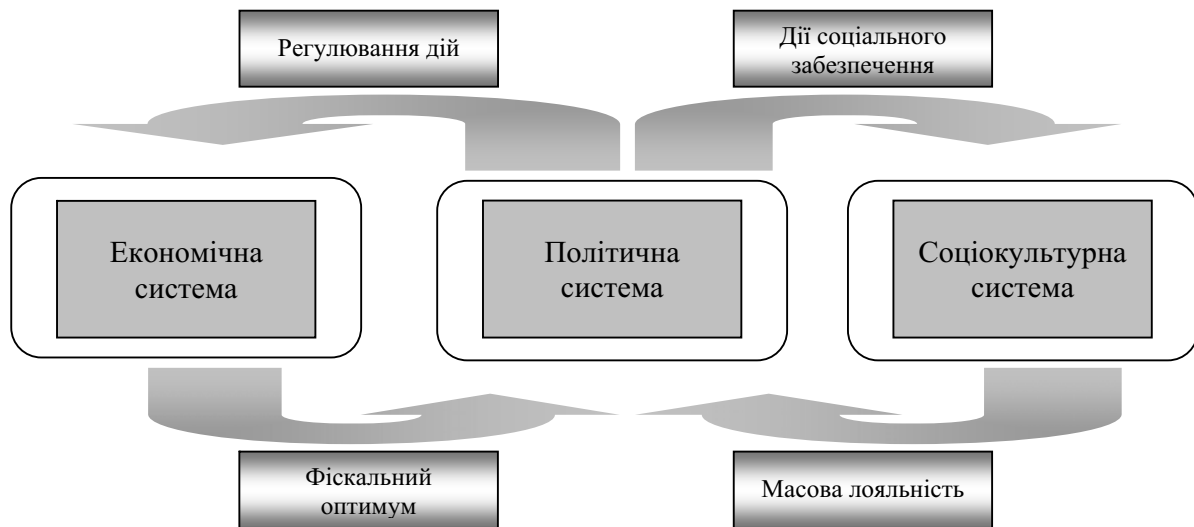


Рис. 1. Концепція капіталістичної економіко-соціально-політичної організації Дж. Хабермаса [3].

За такою логікою П. Нік Кардуліас досліджує економічний і соціальний вплив торгівлі хутром як одного із сегментів світ-системи в індійських культурах [5]. Втім, використання зазначених трьох чинників, на переконання Дж-Д. Карлсона [1], схоже на підхід Б.-К. Гілза [2] і А.-Г. Франка, які розглядали власне дослідження «як три стільці на ніжках економічного, політичного і культурного аналізу». П.-Н. Перегрін [8] використовує три-аспектний підхід у дослідженні соціального відтворення, зростання й занепаду у доісторичних світах. Він використовує модель Дж. Хабермаса [3] й отримує відповідну концептуальну базу для розуміння взаємопов'язаності й інтерактивності трьох чинників (див. рис. 1).

Така модель яскраво репрезентує спосіб, у який економічна система впливає на місцеву політичну систему, яка потім отримує зворотний зв'язок через соціокультурну систему. Таким чином, П.-Н. Перегрін переглядає діаграму Дж. Хабермаса, аби підкреслити значення соціального відтворення у визначенні вектору розвитку економічної системи (див. рис. 2).

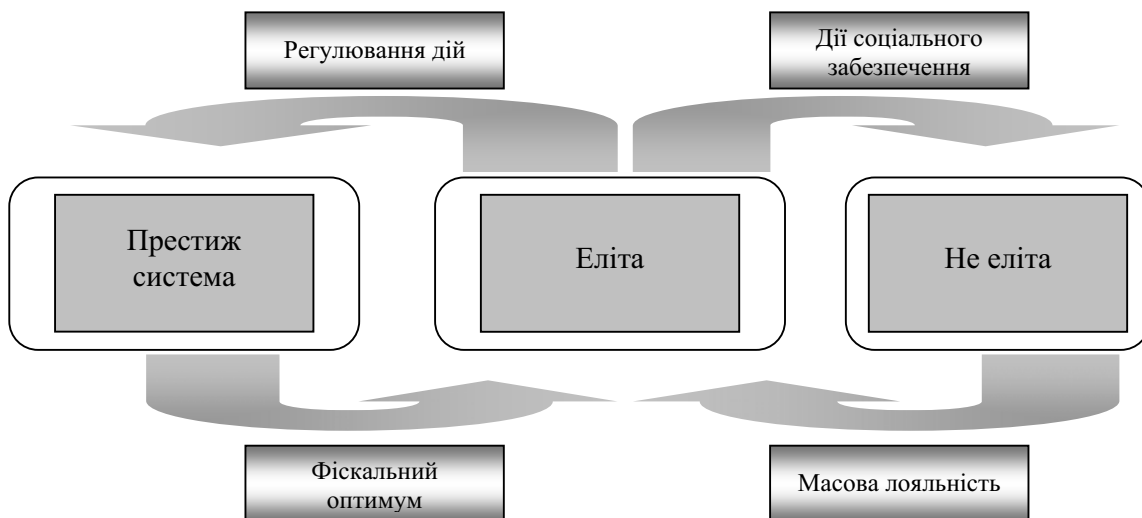


Рис. 2. Варіація підходу Дж. Хабермасаза П.-Н. Перегріном з акцентуацією на соціальне відтворення [3].

На думку вже згадуваного Дж.-Д. Карлсона, І. Валлерстайн на такий варіант підходу навряд чи відреагував би схвально. Справді, він пише, що «одним ідеологічним продуктом цієї системи був сумнівний епістемологічний висновок про три відмінності у сфері діяльності людини – економічну, політичну і соціальну/культурну, які перебувають в ефективних підсистемах з автономними логіками діяльності компаній, діячів та їхніх мотивацій». Погоджуюся з цією позицією, не маємо підстав інтерпретувати такі чинники як унікальні, окремі сфери, а пропонуємо розглядати їх як взаємопов'язані системи поведінки, засновані на виборі окремих акторів.

Поняття мультикультурності має на увазі, що економічні й соціо-політичні зміни повинні відбутися між групами, які складаються з культурно відмінних суспільств. Це вказує на відмінності у мові, релігії, нормативних установах, способі управління та інших фундаментальних особливостях повсякденного життя. Що відбувається, коли ці суспільства взаємодіють? Для І. Валлерстайна в цьому контексті набуває першочергового значення саме структурна відмінність. Як і К. Поланьї, І. Валлерстайн ідентифікує три історичні категорії: міні-системи, світові імперії і світові економіки. Не піддаючи сумніву висновок про те, що «міні-системи були поглинуті капіталістичним розширенням», Дж.-Д. Карлсон зосереджує свій дослідницький ракурс на тому, як саме вони були поглинуті, бо це, на його думку, допоможе нам концептуалізувати процес капіталістичного розширення (див. Рис. 3). Сам процес об'єднання зосереджується на відмінності між політичними організаціями і на тому, як вони вбудовані до системи функціонування, щоб бути подібними європейській «державі».



Рис. 3. Блок-схема Дж.-Д. Карлсона: арени змін, що ведуть до об'єднання [1].

І. Валлерстайн стверджує, що об'єднання у світову економіку означає обов'язкове входження політичних структур у міждержавну систему. Це, в свою чергу, означає, що держави, які вже існують, повинні або перетворити себе у «держави у межах міждержавної системи», або бути замінені новими політичними структурами, які приймають цю форму, або бути поглиненими іншими державами у межах міждержавної системи [15].

Об'єднання відображає сутність того, що є міжнародною політикою. Повинні бути пояснені кілька аспектів процесу об'єднання, пов'язаного з «державним» розвитком. Тільки держави (крім традиційних європейських держав, що існували як імперії, королівства, міста-держави або як більш традиційні, засновані на сім'ї), які є подібні європейській моделі верховної територіальної держави або наближені до цієї моделі (внутрішньо або зовнішньо), у стані ввійти у систему (наприклад, Японія після 1866 р.). Інакше кажучи, існуючі держави, які вже відповідають цій моделі «держави» і вже є частиною європейської світової системи, асимілюють інших. Так, наприклад, Дж.-В. Мейер,

Дж. Болі, Дж.-М. Томас та Ф.-О. Рамірез обговорюють «вимоги» щодо сучасної держави й описують природу цих особливостей у ХХ-му ст. [7]. К.-М. Уорнер, в свою чергу, пропонує приклади двох західноафриканських держав, які функціонували і були конкурентоспроможними у регіональному аспекті, але активно саботувалися європейцями з метою отримання економічної переваги [16]. З цього можна дійти висновку, що такий процес перетворення у «державний мис» стає невід'ємною частиною «периферизації».

Це вказує, що фактичний процес «об'єднання» починається набагато раніше, оскільки викликаний торгівлею політичний розвиток – необхідний перший крок до повного об'єднання. Тому ймовірно, що фактичний процес об'єднання може початися з ініціювання контакту між двома регіонами, припускаючи, що кожен уже – частина системи. Важливо підкреслити: випадки, розглянуті К.-М. Уорнером, яскраво вказують, що **первинна функція розширення системи є економічною**. Якщо реалісти, серед яких Дж. Снайдер, стверджували б, що захист регіону виступає важливим фактором, то К.-М. Уорнер віддає перевагу джерелу початкового міжкультурного контакту, яке повинно бути забезпечене певною сумою знання, яке можна обміняти при виникненні загрози виникнення великих проблем. Отже, початковий контакт повинен бути заснований на іншому – найімовірніше, економічному, – факторі.

Для І. Валлерстайна ключовий «переломний момент» для визначення, чи є регіон частиною світової системи, залежить від економічної активності (робочої сили) у регіоні або «зон» упродовж певного терміну. Це становить основу його концепцій «зовнішньої арени», «об'єднання» і «периферизації». І. Валлерстайн роз'яснює це в такий спосіб. «Питання, з яким ми маємо справу тепер, є природа процесу, в якому зона, яка одного разу перебувала на зовнішній арені світової економіки, виявилася, з часом, на периферії тієї ж світової економіки. Ми думаємо про перехід як про період середньої тривалості і називаємо цей період «об'єднанням» [15].

Отже, модель, яку ми використовуємо, залучає три послідовних моменти для «зони»: перебувати на зовнішній арені, бути включеною і стати периферією. Жоден з цих моментів не є статичним, усі вони втягнені до процесу. Говорячи про відмінності між об'єднанням і периферизацією, І. Валлерстайн продовжує: «...і тут ми повинні зрозуміти відмінність між моментом «об'єднання» і наступним моментом «периферизації». Якщо аналогія дозволена, об'єднання залучає «вербування» зони в орбіту світової економіки так, що вона уже більше не зможе втекти, а периферизація передбачає тривале перетворення міні-структур регіону способами, які іноді згадуються як поглиблення капіталістичного розвитку». Таким чином, логічно, об'єднання може бути розглянуте як тривале розширення світової системи, а периферизація – поглиблення світової системи.

Взагалі у регіонах, що беруть участь у спеціалізації, присутні дві риси.

По-перше, повинен бути обмежений доступ до ресурсу, щоб відрегулювати виробництво, розподіл і споживання конкретного товару.

По-друге, має бути присутня потреба в ефективності, що часто забезпечується прибутком комерціалізованої системи.

В основному повинна бути мотивація для спеціалізації, яка, звичайно, пов'язана з торгівлею. Процес об'єднання відіграє важливу роль у визначенні зовнішньої арени. Ця арена піддається об'єднанню, поміченого як «не внутрішнє» і все ж «не зовсім зовнішнє»; але оскільки ця зона включена у світову економіку, це часто призводило до виникнення наступної суміжної зони, що мала зв'язок з зовнішньою ареною, спрямованою назовні розширення [15].

Цей план релевантний, і, як спостерігає І. Валлерстайн, оскільки зона стала об'єднаною у світову економіку, її закордонна торгівля стала внутрішньою до світової економіки

і більше зовнішньою до неї. Хоча це відбувається наприкінці процесу об'єднання (і, отже, на початку периферизації), але є додатковою причиною пояснення всього процесу і просторових понять, пов'язаних з ним. Це вказує, що є «вища зовнішня» арена, яка не визначена капіталістичною світовою економікою й існує, по суті, «зоною незнання». Це викликає цікаві міркування стосовно того, що є дійсно зовнішньою ареною. Додатково це вказує, що замість триярусного робочого визначення світової системи (ядро, напівпериферія, периферія) є шість рівнів (ядро, напівпериферія, периферія, включена зона, зовнішня арена, зона незнання).

I. Валлерстайн ідентифікує зовнішню арену щодо капіталістичної світової економіки як зону, від якої капіталістична світова економіка хотіла товари, але яка була стійкою (можливо, культурно) до імпортування товарів промислового призначення і досить сильною з політичної точки зору, щоб підтримати його перевагу. Китай і Японія у вісімнадцятому сторіччі служать прикладами цього. Мабуть, у відповідних керівників у будь-якій зоні, що обмежує розширення капіталістичної світової економіки, є три потенційні шляхи:

- вони можуть бути достатньо сильними, щоб підтримати свою перевагу і не обирати об'єднання;
- вони можуть бути достатньо сильними, щоб підтримати їхню перевагу, але все-таки обирають об'єднання;
- вони можуть бути занадто слабкими, щоб підтримати власну перевагу.

В останньому випадку зона, мабуть, асимілюється, якщо у неї є ресурси або товари, яких бажають агенти світової економіки. Можливо, найкращий результат (для зовнішньої зони) – бути так чи інакше проігнорованою і перебувати у планах майбутнього капіталістичного розширення і поглиблення. У будь-якому випадку, здається логічним, що будь-яка зона, суміжна зі світовою системою, у підсумку буде незабаром поглинена.

Щоб зрозуміти розширення сучасної економічної системи, потрібно досліджувати фактичний процес розширення, характерний для об'єднання нових регіонів, держав і культур. Т.-Д. Холл щодо природи об'єднання зауважує, що великі збої соціальних, економічних і політичних процесів супроводжують розширення держав, засноване на зростанні накопичення капіталу або грабунку [4].

Така теза підтримує аргумент, що істотна зміна відбувається раніше, ніж вчені традиційно говорять про початок об'єднання. Справді, Т.-Д. Холл стверджує, що сама концепція об'єднання є достатньо проблематичною з кількох причин:

- (а) щодо об'єднання держави або системи;
- (б) щодо типів об'єднаних груп;
- (в) щодо вибору часу і ступеня об'єднання;
- (г) щодо безлічі чинників, які можуть впливати на процес.

Очевидно, при цьому з'ясування суті і концептуалізація поняття «об'єднання» є необхідними складовими процесу пізнання окреслених категорій [4].

Справді, існують щонайменше два окремі аспекти, пов'язані з об'єднанням і можливою економічною периферизацією зовнішнього регіону у світову систему.

По-перше, слід визнати, що у цілому мова йде про низку триваючих процесів, які можуть бути поділені на окремі фази.

По-друге, на тлі триваючого процесу зона номінально зазнає зміни поняття «держави» або умов у межах процесу, що обов'язково залежатиме від ступеня причетності до світової системи і впливу специфічних факторів випадку.

Більше того, об'єднання не є одновимірним, воно багатовимірне щодо чотирьох типів світових системних кордонів. Об'єднання може бути економічним (для масових товарів або для предметів розкоші), політичним/військовим або соціокультурним, який включає

всі типи інформації і символів. Крім того, об'єднання створює багаторазові кордони: за інших рівних умов об'єднання розпочнеться з широких сфер (культурна, символічна, інформаційна або предмети розкоші) і продовжиться у вузких, інтенсивніших формах політико-військового кордону і, нарешті, у вимірі масових товарів.

Висновки. Цілком прогнозовано, що для розуміння фактичного процесу об'єднання слід звернути увагу на індивідуальні відповідні «маркери», притаманні будь-якому періодові часу. Цими маркерами можуть бути: ступінь політичної автономії; тип й обсяг торгівлі з системою та її ядром; зміни у традиційній соціальній або культурній поведінці. Крім того, має значення розуміння ситуації «перед контактом», адже тоді різні чинники аналізуватимуться у площині взаємозв'язку однієї конкретної зміни зі зміною типу взаємодії з системою. Отже, ці процеси взаємопов'язані, а тому вивчення окремих аспектів дасть змогу отримати чіткіше розуміння процесу об'єднання як динамічного цілого.

Історія – і як запис подій, і як припис для майбутньої поведінки – написана, передусім, переможцями історичних конфліктів, який формувався у всіх аспектах: соціальному, політичному, економічному і розвитковому [4]. Крім того, така конкретизована історична перспектива служить не тільки джерелом легітимізації, а й матеріалізації статус-кво переможців. Досліджуючи ширші аспекти появи і розвитку системи сучасного світу у цьому контексті, отримуємо набагато повніше розуміння історії. Теорія світових систем ще більше стосується досліджень сучасної політики, бо пропонує «політичну програму» тим, хто «програв» історію, а також версію історії, яку можуть використати ті, хто «програв». Не звертаючи увагу на акценти «держава» і «відносини влади», а приділяючи увагу соціальним аспектам, які економічно мотивували діячів нижчого державного рівня, кожен у змозі поставити під сумнів не тільки припущення провідної ролі діяльності державного рівня, але й те, що теорії постали з цих припущень.

Модель Дж.-Д. Карлсона у цьому контексті забезпечує зрозумілішу картину впливу зовнішніх діячів на систему і роль діячів у межах системи. Можна визнати, що зовнішні діячі часто мають здатність домовитися про терміни об'єднання, а в деяких випадках у змозі домовитися про зовнішній ефект. Цей підхід може також забезпечити розуміння руйнівних сил, які стимулюють розширення системи у цілому, оскільки він може з'ясувати більш фундаментальні причини розширення капіталістичної системи особливо у контексті поточних дебатів щодо глобалізації. Щоб досягти цього в історичному контексті, необхідно залучити додаткові поняття, що стосуються виробництва, і зрозуміліше концептуалізувати процес об'єднання. Крім того, ця модель об'єднання подає більш повну історію того, як система розширюється, і може використовуватися при порівнянні з іншими конкуруючими поясненнями. Нарешті, перспектива світових систем – це прогресивна програма досліджень, яка пропонує більш міждисциплінарний підхід до дослідження міжнародних економічних відносин, ніж нинішні доступні методики.

Список використаних джерел

1. Carlson J.-D. Broadening and Deepening: Systemic Expansion [Electronic resource] / J.-D. Carlson // Journal of world-systems research. – 2001. – Mode of access: <http://jwsr.ucr.edu/archive/vol7/number2/pdf/jwsr-v7n2-carlson.pdf>.
2. Gills B.-K. 5000 Years of World System History: The Cumulation of Accumulation [Electronic resource] / Gills B.-K. and A.-G. Frank / Core / Periphery Relations in Precapitalist Worlds. Boulder: Westview Press. – 1991. – Mode of access: <http://cos.sagepub.com/content/46/3/179.full.pdf+html>.
3. Habermas J. Legitimation Crisis [Electronic resource] / J. Habermas/ Boston : Beacon Press. – 1973. – Mode of access: <http://homes.chass.utoronto.ca/~jheath/legitimation.pdf>.

4. Hall T.-D. *Frontiers, and Ethno genesis, and World-Systems: Rethinking the Theories* [Electronic resource] / T.-D. Hall // *A World-Systems Reader: New Perspectives on Gender, Urbanism, Cultures, Indigenous Peoples, and Ecology* // . – 2000. – Mode of access: <http://www.academia.edu/1282478/>.
5. Kardulias P.N. *Multiple Levels in the Aegean Bronze Age World- System* [Electronic resource] / P.N. Kardulias / Lanham, MD: Rowman & Littlefield Publishers, Inc., pp. 179 – 201. – 1999. – Mode of access: http://www.academia.edu/1285934/Multiple_levels_in_the_Aegean_Bronze_Age_world-system.
6. Latouche S. *Sortir de la société de consommation* [Electronic resource] / S. Latouche // *Les Liens qui libèrent*, Paris. – 2010. – 221 p.
7. Meyer J.-W. *World Society and the Nation State* [Electronic resource] / J.-W. Meyer, J. Boli, G.-M. Thomas, F.-O. Ramirez / *American Journal of Sociology*. – №103:1. – 1997. – Mode of access: <http://apps.business.ualberta.ca/mlounsbury/smo701/readings/meyer%20boli%20thomas.pdf>.
8. Peregrine P.-N. *Archaeology and World-Systems Theory* [Electronic resource] / P.-N. Peregrine / *A World-Systems Reader: New Perspectives on Gender, Urbanism, Cultures, Indigenous Peoples, and Ecology*. Boulder, CO: Rowman & Littlefield, pp. 59 – 68. – 2000. – Mode of access: <http://onlinelibrary.wiley.com/doi/10.1111/j.1475-682X.1990.tb00129.x/abstract>.
9. Polyani K. *The Great Transformation: The Political and Economic Origins of Our Time* [Electronic resource] / K. Polyani/ Boston: Beacon Press. – 1944. – Mode of access: <http://uncharted.org/frownland/books/Polanyi/POLANYI%20KARL%20-%20The%20Great%20Transformation%20-%20v.1.0.html>.
10. Rist G. *Le developpement: histoire d'une croyance occidentale* [Electronic resource] / G.Rist/ Presses de la Fondation nationale des sciences politiques. – 1996. – Mode of access: <http://www.erudit.org/revue/as/1998/v22/n1/015533ar.pdf>.
11. Sachs W. *Le developpement: une ideologie en ruine* [Electronic resource] / Sachs W./ 1996. – Mode of access: <http://www.amazon.fr/Des-ruines-d%C3%A9veloppement-Wolfgang-Sachs/dp/toc/2842614283>.
12. Skocpol T. *Vision and Method in Historical Sociology* [Electronic resource] / T. Skocpol / Cambridge: Cambridge University Press. So. – 1984. – Mode of access: <http://scholar.harvard.edu/thedaskocpol/publications/vision-and-method-historical-sociology>.
13. So A.-Y. *The Process of Incorporation into the Capitalist World-System: The Case of China in the Nineteenth Century* [Electronic resource] / A.-Y. So / *Review*. – №VIII – 1984. – Mode of access: <http://www.jstor.org/discover/10.2307/40240978?uid=3739232&uid=2&uid=4&sid=21101966000637>.
14. Snyder J. *Myths of Empire: Domestic Politics and International Ambition* [Electronic resource] / J. Snyder / Ithaca, NY: Cornell University Press. – 1991. – Mode of access: <http://www.amazon.com/Myths-Empire-Domestic-Politics-International/dp/0801497647>.
15. Wallerstein I. *The Modern World System III: The Second Era of Great Expansion of the Capitalist World-Economy, 1730 – 1840s*. [Electronic resource] / I. Wallerstein / SanDiego, CA: Academic Press. – 1989. – Mode of access: <http://www.iwallerstein.com/the-modern-world-system-volume-III/>.
16. Warner C.-M. *Sovereign States and Their Prey: The New Institutional Economics and State Destruction in Nineteenth-Century West Africa* [Electronic resource] / C.-M. Warner / *Review of International Political Economy*. – № 5:3 (Autumn). – 1998. – Mode of access: <http://www.ingentaconnect.com/content/routledg/riip/1998/00000005/00000003/art00007>.